

فقه وقف و چالش‌های آن

ناصر جهانیان

www.ketab.ir

فقه وقف و چالش‌های آن

ناصر جهانیان

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ چهارم: ۱۴۰۳

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: آرزوی دیدار

www.ketab.ir

سرشناسه: جهانیان، ناصر، ۱۳۳۷.

عنوان و نام پدیدآور: فقه وقف و چالش‌های آن / ناصر جهانیان.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۴۹۲ص.

شابک: ۸ - ۴۷۶ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: وقف(فقه).

موضوع: Waqf (Islamic Law).

موضوع: وقف(فقه) -- ایران.

موضوع: Waqf (Islamic Law)-- Iran.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: BP ۱۹۳ / ۲

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۷۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۹۶۱۴۲۶

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهنستی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۲۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۳۳۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷

قیمت کتاب مطابق QR کد پشت جلد و مراجعه به

ادرس وبگاه www.poiict.ir

| فهرست |

پیشگفتار	۱۹
مقدمه	۲۳
۱. اهمیت و ضرورت موضوع	۲۳
۲. ساختار تحقیق	۲۵
۳. فرضیه تحقیق	۲۶
۴. پرسش‌های تحقیق	۲۶
۴-۱. پرسش‌های اصلی	۲۷
۴-۲. پرسش‌های فرعی	۲۷
۵. رویکردهای عمده نقد	۳۱
۶. نوآوری‌های پژوهش پیش‌رو	۳۲
۷. اهداف کاربردی و نتیجه‌های مورد انتظار تحقیق	۳۲
۸. پیشینه تحقیق	۳۳
۹. معارف مرتبط با موضوع تحقیق	۳۴
۱۰. روش تحقیق	۳۴
فصل اول: ماهیت وقف و مشروعیت آن	۳۷
۱. درآمد	۳۷
۲. تمایز وقف از دیگر نهادهای فقهی و حقوقی	۳۷
۲-۱. عطیه‌بودن وقف	۳۷
۲-۲. استحباب وقف	۳۸
۲-۳. وقف وقف است	۳۹
۲-۳-۱. وقف و حبس	۳۹
۲-۳-۲. وقف و صدقه	۳۹

- ۴۰ وقف و عاریه ۲-۳-۳
- ۴۱ وقف و هبه ۲-۳-۴
- ۴۱ وقف و وصیت تملیکیه ۲-۳-۵
- ۴۲ وقف و تراست ۲-۳-۶
- ۴۳ وقف و بنیاد خیریه ۲-۳-۷
- ۴۵ ۳. تعریف وقف ۳-۱-۳-۱
- ۴۶ ۳-۱ شناسایی وقف به‌وسیله تعریف به حد تام یا ناقص ۳-۱-۳-۱
- ۴۶ ۳-۱-۱ معنای وقف در زبان عربی ۳-۱-۱-۱
- ۴۷ ۳-۱-۲ معنای وقف در اصطلاح فقه ۳-۱-۲-۱
- ۴۸ ۳-۱-۳ اکتشاف تعریف جامع، مانع و به‌روز ۳-۱-۳-۱
- ۴۸ ۳-۱-۳-۱ وقف حقیقت شرعی یا متشرعه ندارد ۳-۱-۳-۱-۱
- ۴۹ ۳-۱-۳-۲ وقف مفهومی بسیط دارد ۳-۱-۳-۲-۱
- ۵۰ ۳-۱-۳-۲ حقیقت وقف تحبیس است یا تملیک؟ ۳-۱-۳-۲-۱
- ۵۱ ۳-۱-۳-۲ آیا حقیقت وقف تملیک است؟ ۳-۱-۳-۲-۱
- ۵۳ ۳-۱-۳-۲ حقیقت وقف تحبیس اصل است ۳-۱-۳-۲-۱
- ۵۷ ۳-۱-۴ تحلیل ماهیت وقف از دید تعریف ۳-۱-۴-۱
- ۵۹ ۳-۱-۵ تعریف نهایی حدی وقف ۳-۱-۵-۱
- ۶۰ ۳-۲ شناسایی وقف از راه تعریف به رسم ۳-۲-۱
- ۶۰ ۳-۲-۱ انواع وقف به اعتبار محلش (موقوفه) ۳-۲-۱-۱
- ۶۲ ۳-۲-۲ انواع وقف به لحاظ موقوف‌علیهم ۳-۲-۲-۱
- ۶۴ ۳-۲-۳ انواع وقف از جهت امکان‌پذیری جایگزین ۳-۲-۳-۱
- ۶۵ ۳-۲-۴ انواع وقف به لحاظ اجزای ثروت ۳-۲-۴-۱
- ۶۶ ۴. مشروعیت وقف و ادله آن ۴-۱
- ۶۷ ۴-۱ دلیل کتاب ۴-۱-۱
- ۶۷ ۴-۲ دلیل سنت ۴-۲-۱
- ۷۰ ۴-۳ دلیل اجماع ۴-۳-۱
- ۷۰ ۴-۴ دلیل عقلی و سیره عقلا ۴-۴-۱
- ۷۱ ۵. جمع‌بندی و نتایج ۵-۱

۷۳	فصل دوم: پیشتازی پیامبران و امامان در امر وقف.....
۷۳	۱. درآمد.....
۷۶	۲. پیامبران اولوالعزم الگوی کامل خیرخواهی.....
۸۱	۳. وقف و پیامبر گرامی اسلام ﷺ.....
۸۲	۳-۱. پیامبر گرامی اسلام ﷺ و وقف عبادی.....
۸۲	۳-۱-۱. مسجد قبا.....
۸۶	۳-۱-۲. مسجد النبی ﷺ.....
۸۶	۳-۱-۳. اصول مسجدسازی نبوی.....
۸۷	۳-۱-۳-۱. اصل ولایت‌پذیری.....
۸۹	۳-۱-۳-۲. اصل تقوا.....
۹۰	۳-۱-۳-۳. اصل عقلانیت اقتصادی.....
۹۴	۳-۱-۳-۴. اصل تأمین نیازهای واقعی جامعه نوین دینی.....
۹۶	۳-۱-۳-۵. اصل مسکن اجتماعی.....
۹۷	۳-۲. پیامبر گرامی اسلام ﷺ و وقف اجتماعی.....
۱۰۰	۳-۳. تطبیقات وقف پیامبر گرامی اسلام ﷺ.....
۱۰۱	۳-۳-۱. رکن اول: انعقاد وقف.....
۱۰۱	۳-۳-۲. رکن دوم: واقف.....
۱۰۲	۳-۳-۳. رکن سوم: مال یا ثروت موقوفه.....
۱۰۲	۳-۳-۴. رکن چهارم: موقوف علیهم.....
۱۰۴	۴. وقف و امیر مؤمنان علی <small>علیه السلام</small>
۱۰۴	۴-۱. علی <small>علیه السلام</small> و وقف عبادی.....
۱۰۵	۴-۲. علی <small>علیه السلام</small> و وقف اجتماعی.....
۱۰۵	۴-۳. تطبیقات اوقاف امیر مؤمنان علی <small>علیه السلام</small>
۱۰۷	۴-۳-۱. رکن اول: انعقاد وقف.....
۱۰۷	۴-۳-۲. رکن دوم: واقف.....
۱۰۹	۴-۳-۳. رکن سوم: مال یا ثروت موقوفه.....
۱۰۹	۴-۳-۳-۱. موقوفات یتیم.....
۱۱۰	۴-۳-۳-۱-۱. بقیعات.....

- ۱۱۰..... ۴-۳-۱-۲. عین ابو نیزر
- ۱۱۲..... ۴-۳-۱-۳. اموال دیگری که در اسناد تاریخی بیان ذکر شده
- ۱۱۲..... ۴-۳-۳-۲. موقوفات وادی القری
- ۱۱۳..... ۴-۳-۳-۳. موقوفات دیمه
- ۱۱۵..... ۴-۳-۳-۴. موقوفات اُذینه
- ۱۱۷..... ۴-۳-۳-۵. موقوفات فقیران
- ۱۱۹..... ۴-۳-۳-۶. موقوفات متفرقه
- ۱۲۰..... ۴-۳-۴. رکن چهارم: موقوف علیهم
- ۱۲۰..... ۵. وقف و دیگر امامان
- ۱۲۰..... ۵-۱. موقوفات امام حسن علیه السلام
- ۱۲۱..... ۵-۲. موقوفات امام حسین علیه السلام
- ۱۲۲..... ۵-۳. موقوفات امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام
- ۱۲۳..... ۵-۴. موقوفات امام موسی علیه السلام و جعفر علیه السلام
- ۱۲۳..... ۵-۵. تطبیقات اوقاف امام کامل علیه السلام
- ۱۲۳..... ۵-۵-۱. رکن اول: انعقاد وقف
- ۱۲۴..... ۵-۵-۲. رکن دوم: واقف
- ۱۲۴..... ۵-۵-۳. رکن سوم: مال یا ثروت موقوفه
- ۱۲۵..... ۵-۵-۴. رکن چهارم: موقوف علیهم
- ۱۲۶..... ۶. جمع‌بندی و نتایج
- ۱۲۷..... ۶-۱. نتایج سیره انسان‌های کامل در وقف عبادی
- ۱۲۸..... ۶-۲. نتایج سیره انسان‌های کامل در وقف اجتماعی
- ۱۳۳..... فصل سوم: جایگاه وقف در مکتب اقتصادی اسلام
- ۱۳۳..... ۱. درآمد
- ۱۳۳..... ۲. مبانی عقیدتی وقف
- ۱۳۴..... ۲-۱. خدامحوری در وقف
- ۱۳۴..... ۲-۱-۱. پافشاری بر قصد قربت
- ۱۳۵..... ۲-۱-۲. مالکیت تام خداوند متعال عز و جل
- ۱۳۷..... ۲-۲. آخرت‌خواهی در وقف

- ۱۳۸..... ۲-۳. الگوگیری وقف از اولیای الهی
- ۱۴۱..... ۳. مبانی اخلاقی وقف
- ۱۴۲..... ۳-۱. تعادل بین دنیا و آخرت معیار سودمندی
- ۱۴۳..... ۳-۲. خیرخواهی حق مدار عنصر هویت ساز جامعه اسلامی
- ۱۴۷..... ۴. مبانی مکتبی وقف
- ۱۴۸..... ۴-۱. بررسی وقف از دید مالکیت
- ۱۵۱..... ۴-۲. بررسی وقف از دید آزادی های اقتصادی
- ۱۵۲..... ۴-۳. بررسی وقف از دید عدالت اجتماعی
- ۱۵۴..... ۴-۴. وقف عدالت است یا احسان؟
- ۱۵۵..... ۴-۵. وقف، بخش سوم و دولت اسلامی
- ۱۵۶..... ۵. اهداف نهاد وقف در اسلام
- ۱۵۷..... ۵-۱. وقف و معنویت
- ۱۵۹..... ۵-۲. وقف و امنیت
- ۱۶۰..... ۵-۳. وقف و پیشرفت
- ۱۶۱..... ۵-۴. وقف و عدالت
- ۱۶۱..... ۵-۵. وقف و نظم نوین بین الملل اسلامی
- ۱۶۴..... ۶. جمع بندی
- ۱۶۷..... **فصل چهارم: جایگاه وقف در فقه**
- ۱۶۷..... ۱. درآمد
- ۱۶۸..... ۲. مالکیت در وقف و دیدگاه های پنج گانه
- ۱۶۸..... ۲-۱. واقف مالک است
- ۱۷۱..... ۲-۲. موقوف علیه مالک است
- ۱۷۶..... ۲-۳. مالک بودن خداوند متعال
- ۱۷۶..... ۲-۴. در وقف بر جهات عامه خداوند مالک است و در وقف بر معین (خاص) موقوف علیه و در وقف بر مساجد و مشاهد فک ملک است
- ۱۷۹..... ۲-۵. موقوفه مالک نمی خواهد
- ۱۸۱..... ۳. ارکان وقف
- ۱۸۴..... ۳-۱. احکام انعقاد وقف و شرایط رکن اول

- ۱۸۴.....۳-۱-۱. صیغه وقف
- ۱۸۹.....۳-۱-۲. وقف ایقاع است و قبول شرط استحقاق است نه شرط انعقاد و صحت وقف
- ۱۹۴.....۳-۱-۳. قصد قربت شرط کمال است نه شرط انعقاد و صحت وقف
- ۱۹۴.....۳-۱-۴. اقباض شرط انعقاد و صحت وقف است
- ۱۹۵.....۳-۱-۵. دوام لازمه فک ملک است
- ۱۹۷.....۳-۱-۶. شرط تجیز در وقف
- ۱۹۹.....۳-۱-۷. شرط اخراج خود از وقف
- ۱۹۹.....۳-۲. احکام واقف و شرایط رکن دوم
- ۲۰۰.....۳-۳. احکام موقوفه و شرایط رکن سوم
- ۲۰۰.....۳-۳-۱. شرایط ویژه جزء دارایی از ثروت موقوفه
- ۲۰۲.....۳-۳-۱-۱. دارایی موجود عین باشد (در برابر دین و منفعت)
- ۲۰۲.....الف) منفعت نمی‌تواند موقوفه باشد
- ۲۰۲.....ب) عین نمی‌تواند موقوفه باشد
- ۲۰۳.....ج) آیا کسی می‌تواند در ذمه واقف می‌تواند موقوفه شود؟
- ۲۰۶.....د) ضابطه عمومی در باره شرط اول از شروط موقوفه
- ۲۰۶.....۳-۳-۱-۲. مالکیت یا سلطه اعتباری واقف بر دارایی موقوفه
- ۲۰۸.....۳-۳-۱-۳. مسدودنبودن دارایی موقوفه
- ۲۰۸.....۳-۳-۱-۴. قابلیت قبض و اقباض دارایی موقوفه
- ۲۰۹.....۳-۳-۲. شرایط ویژه جزء درآمد از ثروت موقوفه
- ۲۰۹.....۳-۳-۲-۱. قابلیت استفاده درآمد موقوفه هنگام بقای دارایی
- ۲۱۰.....۳-۳-۲-۲. مشروع بودن منفعت و درآمد موقوفه
- ۲۱۲.....۳-۳-۲-۳. عدم اعتبار فعلیت منافع موقوفه
- ۲۱۲.....۳-۳-۲-۴. عدم اعتبار طول زمان منفعت موقوفه
- ۲۱۳.....۳-۳-۳. توابع ثروت موقوفه
- ۲۱۳.....۳-۴. احکام موقوف‌علیه‌هم و شرایط رکن چهارم
- ۲۱۶.....۴. بهره‌برداری صحیح از وقف
- ۲۱۷.....۴-۱. احکام بهره‌برداری صحیح پیش از انعقاد وقف
- ۲۱۷.....۴-۱-۱. واقف باید امکان تصرف تیزعی در ثروتش را داشته باشد

- ۱-۱-۱-۴. وقف مدیون و بدهکاری که محجور است منوط به اجازه طلبکاران
 می‌باشد ۲۱۸
- ۱-۱-۲-۴. وقف مدیون غیر محجور علیه، در مرض موت، منوط به اجازه
 طلبکاران است ۲۱۸
- ۲-۴. احکام بهره‌برداری صحیح هنگام انعقاد وقف ۲۱۹
- ۱-۲-۴. درآمدی بر مفهوم شروط واقف ۲۱۹
- ۲-۲-۴. مفاد قاعده (الوقوف علی حسب ما یوقفها اهلها) ۲۲۱
- ۲-۲-۳-۴. شروط واقف در تحبیس ثروت ۲۲۲
- ۲-۲-۴-۴. شروط واقف در تسبیل منفعت ۲۲۴
- ۲-۲-۵-۴. شروط واقف در مسائل احتیاطی و حاشیه‌ای ۲۲۷
- ۲-۲-۶-۴. شروط واقف درباره وظایف متولی و ناظر ۲۲۸
- ۳-۴. احکام بهره‌برداری صحیح پس از انعقاد وقف ۲۳۲
- ۱-۳-۴. احکام اصلاح وقف و تعمیر وقف ۲۳۲
- ۲-۳-۴. احکام تغییر وقف (تغییر کارکنان در تولید و مصرف) ۲۳۶
- ۳-۳-۴. احکام بیع وقف ۲۳۷
- ۳-۳-۳-۴. عدم جواز فروش اوقاف بر جهات عامه ۲۳۷
- ۳-۳-۳-۲-۴. عدم جواز بیع اوقاف خاص و بیع اوقاف عامه بر عناوین عامه مگر با
 شرایطی ۲۳۸
- ۱-۳-۳-۲-۴. اصل دارایی بدون هیچ‌گونه انتفاعی برای موقوف‌علیهم
 است ۲۳۸
- ۲-۳-۳-۲-۴. اصل دارایی انتفاع قابل اعتنایی در عرف برای
 موقوف‌علیهم ندارد ۲۳۸
- ۳-۳-۲-۳-۴. شرط واقف برای فروش به هنگام تقلیل منافع یا وقوع
 اختلاف یا رخ دادن ضرورت و حاجت ۲۳۹
- ۳-۳-۲-۲-۴. احتمال معقول تلف اموال و نفوسی که بر اثر اختلاف
 شدید میان موقوف‌علیهم رخ دهد و این اختلاف جز با فروش موقوفه از
 بین نرود ۲۴۰
- ۳-۳-۳-۴. جواز فروش وقف مقطوع ۲۴۰
- ۳-۳-۳-۱-۴. اگر مقصود واقف وقف عنوان باشد نه وقف شیء ۲۴۱

- ۲۴۲..... وقف منقطع‌الآخر ۴-۳-۳-۲
- ۲۴۲..... وقف مشروط به بیع هنگام حاجت واقف ۴-۳-۳-۳
- ۲۴۲..... حق شفعه برای شریک مال دو نفره ۴-۳-۳-۴
- ۲۴۳..... احکام اجاره وقف ۴-۳-۴
- ۲۴۳..... جواز اجاره وقف منفعت ۴-۳-۴-۱
- ۲۴۴..... عدم جواز اجاره وقف انتفاع ۴-۳-۴-۲
- ۲۴۵..... جمع‌بندی ۵
- ۲۴۹..... فصل پنجم: چالش‌های فقهی وقف
- ۲۴۹..... ۱. درآمد
- ۲۵۱..... ۲. ماهیت وقف و چالش‌های آن
- ۲۵۲..... ۲-۱. چالش اول: وقف به مثابه سرمایه‌ای راکد
- ۲۵۲..... ۱-۱-۱. پاسخ‌ها
- ۲۵۴..... ۲-۲. چالش دوم: وقف به مثابه اتفاق مستحبی نمی‌تواند پشتوانه اقتصاد یک کشور باشد
- ۲۵۵..... ۲-۲-۱. پاسخ‌ها
- ۲۵۶..... ۲-۳. چالش سوم: وقف به مثابه مال بی‌صاحب
- ۲۵۷..... ۲-۳-۱. پاسخ‌ها
- ۲۵۷..... ۲-۴. جمع‌بندی
- ۲۵۷..... ۳. شرایط انعقاد وقف و چالش‌های آن
- ۲۵۸..... ۳-۱. چالش‌های مرتبط با صیغه وقف
- ۲۵۸..... ۳-۱-۱. آیا ثبت قانونی شرط جدید صحت وقف می‌تواند باشد؟
- ۲۵۹..... ۳-۱-۱-۱. پاسخ‌ها
- ۲۶۱..... ۳-۱-۲. ناکارآمدی ثبت شرعی وقف از حیث حمایت‌های قضایی، هماهنگی و بهره‌برداری
- ۲۶۱..... ۳-۱-۲-۱. پاسخ‌ها
- ۲۶۲..... ۳-۲. چالش‌های مرتبط با عقد یا ایقاع بودن وقف
- ۲۶۲..... ۳-۲-۱. چالش کارآمدی قبول: عقد بودن به سخت‌شدن و تعطیلی موقعیت فراوانی از موارد وقف می‌انجامد
- ۲۶۳..... ۳-۲-۱-۱. پاسخ

- ۳-۲-۲. چالش ابهام منطقی قبول: منوط ساختن تأسیس وقف به قبول نماینده منتفعان (طبقه اول) یا جامعه (حاکم شرع) منطقی به نظر نمی‌رسد..... ۲۶۳
- ۲۶۴..... ۳-۲-۲-۱. پاسخ.....
- ۳-۲-۳. چالش مخالف قانون بودن ایقاعیت وقف..... ۲۶۵
- ۲۶۵..... ۳-۲-۳-۱. پاسخ.....
- ۳-۲-۴. چالش ایقاعات مشروط و وقف مشروط به بیع هنگام نیاز..... ۲۶۶
- ۲۶۶..... ۳-۲-۴-۱. پاسخ‌ها.....
- ۳-۲-۴-۱-۱. استثنای بودن وقف مشروط..... ۲۶۷
- ۳-۲-۴-۱-۲. قبول ایقاع مشروط مطلقاً..... ۲۶۷
- ۳-۲-۴-۱-۳. قبول موردی ایقاع مشروط..... ۲۶۸
- ۳-۳. چالش‌های مرتبط با قربی بودن یا نبودن وقف..... ۲۶۹
- ۳-۳-۱. چالش اول خروج شهروندان غیر موحد از دایره وقف..... ۲۷۰
- ۳-۳-۱-۱. پاسخ..... ۲۷۰
- ۳-۳-۲. چالش دوم: هزینه برپایی وقف‌های فضولی..... ۲۷۱
- ۳-۳-۲-۱. پاسخ‌ها..... ۲۷۲
- ۳-۴. چالش‌های مرتبط با شرط دوام در وقف..... ۲۷۲
- ۳-۴-۱. چالش گفتمانی..... ۲۷۳
- ۳-۴-۱-۱. پاسخ..... ۲۷۳
- ۳-۴-۲. چالش ساختاری..... ۲۷۷
- ۳-۴-۲-۱. پاسخ‌ها..... ۲۷۷
- ۳-۴-۳. چالش کارکردی..... ۲۷۷
- ۳-۴-۳-۱. پاسخ‌ها..... ۲۷۸
۴. شرایط واقف و چالش‌های آن..... ۲۸۰
- ۴-۱. چالش میزان پیروی از شروط واقف..... ۲۸۱
- ۴-۱-۱. پاسخ‌ها..... ۲۸۲
- ۴-۲. چالش شرایط واقفان و شخصیت حقوقی..... ۲۸۵
- ۴-۲-۱. پاسخ‌ها..... ۲۸۷
- ۴-۲-۱-۱. موضوع‌سناسی: تحلیل نهادی و جامعه‌شناختی شخصیت حقوقی..... ۲۸۸
- ۴-۲-۱-۱-۱. شخص، شخص طبیعی و شخص حقوقی..... ۲۸۸

- ۲۸۹-۱-۱-۲-۴. تمایز جامعه‌شناختی شخص حقوقی با شخص طبیعی.....
- ۲۹۴-۱-۲-۴. حکم‌شناسی: تحلیل فقهی شخصیت حقوقی.....
- ۲۹۸-۴-۳. چالش لوقاف دولت‌ها و سازمان‌های بخش عمومی (چالش وقف اموال عمومی).....
- ۲۹۸-۴-۳-۱. پاسخ‌ها.....
- ۲۹۹-۴-۳-۱-۱. دیدگاه اول: شخص حقیقی امام مالک است.....
- ۳۰۰-۴-۳-۱-۲. دیدگاه دوم: شخص حقوقی امام مالک است.....
- ۳۰۱-۴-۳-۱-۳. دیدگاه سوم: شخص حقوقی یا حقیقی امام حتی اگر مالک هم نباشد چون حق تصرف در اموال دولتی و حتی عمومی دارد می‌تواند وقف کند.....
- ۳۰۳-۴-۳-۲. جمع‌بندی.....
- ۳۰۵-۴-۴. چالش اختصاص وقف به ثروتمندان و سالمندان.....
- ۳۰۵-۴-۴-۱. پاسخ.....
- ۳۰۸-۵. شرایط موقوفه و چالش‌های آن.....
- ۳۰۸-۵-۱. چالش وقف پول.....
- ۳۱۰-۵-۱-۱. پاسخ‌ها.....
- ۳۱۱-۵-۱-۱-۱. پول به مثابه یک ثروت شخصی و جزئی است نه کلی.....
- ۳۱۱-۵-۱-۱-۱-۱. تحلیل اقتصادی.....
- ۳۱۳-۵-۱-۱-۱-۲. تحلیل فقهی.....
- ۳۱۵-۵-۱-۱-۲. پول مال اعتباری است نه صرف مالیت اعتباری.....
- ۳۱۶-۵-۱-۱-۲-۱. نظریه ارزش اسمی.....
- ۳۲۴-۵-۱-۱-۲-۲. نظریه قدرت خرید.....
- ۳۳۰-۵-۱-۱-۲-۳. نظریه مال اعتباری.....
- ۳۳۶-۵-۱-۲. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری برای چالش وقف پول.....
- ۳۳۷-۵-۱-۳. ملاحظات بر عدم مشروعیت وقف پول.....
- ۳۳۸-۵-۲. چالش وقف سهام.....
- ۳۳۸-۵-۲-۱. درآمدی بر شناخت سهام.....
- ۳۴۲-۵-۲-۲. چالش مال نبودن سهام.....
- ۳۴۲-۵-۲-۲-۱. پاسخ‌ها.....
- ۳۴۳-۵-۲-۲-۱-۱. نظریه‌های حقوقی ماهیت سهام.....
- ۳۶۲-۵-۲-۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری برای چالش مال نبودن سهام.....

- ۳۶۴..... ۵-۳. چالش‌های وقف اموال فکری
- ۳۶۴..... ۵-۳-۱. درآمدی بر شناخت اموال فکری
- ۳۶۵..... ۵-۳-۲. تبیین ضرورت بحث چالش‌ها
- ۳۶۷..... ۵-۳-۳. چالش اول: عدم مشروعیت
- ۳۶۷..... ۵-۳-۳-۱. ناسازگاری مالکیت فکری با قاعده تسلیط
- ۳۶۸..... ۵-۳-۳-۲. عدم اعتبار مالکیت فکری با وجود سرچشمه اعتبار آن
- ۳۶۹..... ۵-۳-۳-۳. ناسازگاری مالکیت فکری با پیشرفت علم و فناوری
- ۳۷۱..... ۵-۳-۴. چالش دوم: مال نبودن
- ۳۷۱..... ۵-۳-۴-۱. حکم حکومتی
- ۳۷۲..... ۵-۳-۴-۲. قاعده احتیاط
- ۳۷۲..... ۵-۳-۴-۳. قاعده لاضرر
- ۳۷۳..... ۵-۳-۴-۴. مایه‌های عقلا
- ۳۷۵..... ۵-۳-۵. ماهیت حق مالکیت فکری
- ۳۷۹..... ۶. شرایط موقوف‌علیه‌م و چالش‌های آن
- ۳۷۹..... ۶-۱. درآمد
- ۳۷۹..... ۶-۱-۱. مصرف‌کنندگان اصلی و تبعی
- ۳۸۰..... ۶-۱-۲. موقوف‌علیه‌م و ذی‌نفعان
- ۳۸۰..... ۶-۱-۳. تأثیر متقابل کارکرد اصلی و کارکرد فرعی بنگاه اجتماعی وقفی
- ۳۸۱..... ۶-۱-۴. چالش‌های ذاتی بنگاه‌های اجتماعی از جمله موقوفه
- ۳۸۲..... ۶-۱-۴-۱. ارزش محوری
- ۳۸۲..... ۶-۱-۴-۲. پیچیدگی خلق درآمد
- ۳۸۳..... ۶-۱-۴-۳. اعتماد به داوطلبان
- ۳۸۴..... ۶-۱-۴-۴. دشواری در داوری نسبت به عملکرد
- ۳۸۴..... ۶-۱-۴-۵. پاسخ‌گویی
- ۳۸۵..... ۶-۱-۴-۶. تضاد هیئت امنا/کارمندان
- ۳۸۶..... ۶-۲. چالش مدیریت وقف به وسیله موقوف‌علیه‌م و ذی‌نفعان
- ۳۸۸..... ۶-۲-۱. پاسخ‌ها
- ۳۸۸..... ۶-۲-۱-۱. پاسخ تعلیمی (پیشینی)

- ۳۸۹.....۶-۲-۱-۲. پاسخ ترمیمی (پسینی)
- ۳۹۱.....۷. شرایط متولی، ناظر و حساب‌رس و چالش‌های آن
- ۳۹۱.....۷-۱. درآمد
- ۳۹۴.....۷-۲. چالش‌های کزگزینی و کزمنشی
- ۳۹۵.....۷-۲-۱. پاسخ‌ها به چالش «کزگزینی»
- ۳۹۵.....۷-۲-۱-۱. راه‌کار گزینش
- ۳۹۵.....۷-۲-۱-۱-۱. شاخص تعهد و امانت‌داری
- ۳۹۶.....۷-۲-۱-۱-۲. شاخص کفایت و مدیریت کافی
- ۳۹۶.....۷-۲-۱-۲. راه‌کار علامت‌دهی
- ۳۹۶.....۷-۲-۲. پاسخ‌ها به چالش «کزمنشی»
- ۳۹۷.....۷-۲-۲-۱. تنظیم عالمانه وقف‌نامه
- ۳۹۷.....۷-۲-۲-۱. گرفتن تضمین
- ۳۹۸.....۷-۲-۳. مطالبات موقوفه
- ۳۹۹.....۸. شرایط مدیریت دولتی از حیث حمایت‌ها و دخالت در وقف و چالش‌های آن
- ۳۹۹.....۸-۱. درآمد
- ۴۰۱.....۸-۲. چالش مدیریت دولتی وقف
- ۴۰۱.....۸-۲-۱. چالش نظام‌سازی فقه وقف
- ۴۰۲.....۸-۲-۱-۱. پاسخ
- ۴۰۳.....۸-۲-۲. چالش‌های موردی فقه وقف
- ۴۰۳.....۸-۲-۲-۱. تعارض بین اهداف واقف و اهداف اجتماعی
- ۴۰۳.....۸-۲-۲-۱-۱. پاسخ
- ۴۰۴.....۸-۲-۲-۲. افت بهره‌وری و کارایی مؤسسه‌های وقفی
- ۴۰۵.....۸-۲-۲-۲-۱. پاسخ
- ۴۰۶.....۸-۲-۲-۳. عدم امکان تغییر کاربری به علت تغییر شرایط
- ۴۰۶.....۸-۲-۲-۳-۱. پاسخ
- ۴۰۶.....۸-۳. چالش مدیریت دولتی موقوفه‌ها در سطح کلان
- ۴۰۸.....۸-۳-۱. پاسخ
- ۴۰۹.....۹. جمع‌بندی

فصل ششم: الگوی مطلوب (فقهی-مکتبی) پیشنهادی برای اصلاح نهاد وقف.....	۴۱۱
۱. اصول راهبردی فقه مدون وقف.....	۴۱۲
۱-۱. حقیقت وقف تحبیس، اما کارکرد اصلی اش تسبیل است.....	۴۱۳
۱-۲. الوقوف علی حسب ما یوقفها اهلها.....	۴۱۵
۱-۲-۱. شروط واقف در تحبیس اصل.....	۴۱۶
۱-۲-۲. شروط واقف در تسبیل منفعت.....	۴۱۷
۱-۲-۳. شروط احتیاطی واقف برای امنیت اقتصادی آینده خود.....	۴۱۸
۲. الگوی مطلوب ارکان وقف.....	۴۱۸
۲-۱. الگوی مطلوب شرایط انعقاد قرارداد وقف.....	۴۱۹
۲-۲. الگوی مطلوب شرایط واقف.....	۴۲۲
۲-۲-۱. الگوی مطلوب رفتاری یک واقف.....	۴۲۲
۲-۲-۲. الگوی مطلوب شرکت کنندگان مردمی برای ورود به عرصه وقف.....	۴۲۴
۲-۲-۳. الگوی مطلوب شرکت کنندگان بخش عمومی برای ورود به عرصه وقف.....	۴۲۶
۲-۳. الگوی مطلوب شرایط موقوفه.....	۴۲۸
۲-۴. الگوی مطلوب شرایط موقوف علیهم.....	۴۳۲
۳. الگوی مطلوب مدیریت وقف.....	۴۳۴
۳-۱. مدیریت موقوفه در سطح خرد.....	۴۳۴
۳-۲. مدیریت دولتی نهاد وقف.....	۴۳۷
۳-۳. مدیریت دولتی موقوفات در سطح کلان.....	۴۳۸
۴. جمع‌بندی و نتایج.....	۴۳۹
۴-۱. خلاصه مفاد «الگوی مطلوب ارکان وقف».....	۴۴۰
۴-۲. خلاصه مفاد «الگوی مطلوب مدیریت وقف».....	۴۴۲
منابع و مأخذ.....	۴۴۵
فهرست آیات.....	۴۶۹
فهرست روایات.....	۴۷۳
نمایه اعلام.....	۴۷۷
نمایه اصطلاحات.....	۴۸۷

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مترقی اسلام، به‌عنوان معارف نجات‌بخش، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر گردید. تجدید حیات اسلام، از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان شد، از دیگر سو باعث نمایان شدن سبب پایداری مسلك‌ها و مكاتب بشرساخته و نظام‌های مبتنی بر آنها در میان دیگر ملل گشت.

بایستگی بسط تحقیق و مطالعه متقن و منسجم، نظریه‌پردازی و نوآوری در زمینه مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن، و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعه فکری»، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی‌بخش و نیز لزوم آسیب‌شناسی فرهنگ ملی، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی آن و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی پژوهشی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود. به اقتضای ضرورت‌های پیشگفته، حسب الامر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی *آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای* (مدظله‌العالی) و با تلاش و تدبیر *آیت‌الله‌علی‌اکبر رشاد*، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به‌عنوان نهادی علمی فکری، دانشگاهی - حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیت حقوقی مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین پژوهی»،

«نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف مذکور در اساسنامه مصوب خود، فعالیت می‌کند.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی که مشتمل بر پنج گروه علمی «اخلاق»، «اقتصاد»، «سیاست»، «فقه و حقوق» و «مدیریت اسلامی» است، در جهت تحقق اهداف ذیل فعالیت می‌نماید:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛

۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در قلمرو آن؛

۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانی به متولیان امور و سیاست‌سازان برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛

۴. تحقیق در باب مسائل مستحدثه به انگیزه گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛

۵. پاسخگویی به شبهات مطرح در باب فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛

۶. شناخت و نقد علمی مکاتب و نظامات معارض.

یکی از حوزه‌های کاربردی مورد اهتمام پژوهشگاه خاصه در گروه‌های پژوهشکده نظام‌ها، اقتصاد اسلامی است که از اهداف و برنامه‌های طراحی نظری سازمان‌ها و مؤسسه‌های نظام اقتصادی اسلام با توجه به مقتضیات زمان و مکان، تحقیق درباره مسائل مستحدثه فقهی و نیازهای نوپیدا در حوزه اقتصاد، شبهه‌شناسی و پاسخ‌گویی به شبهه‌های مطرح در قلمرو اقتصاد اسلامی، مطالعه تطبیقی و نقد دیگر مکاتب و نظام‌های اقتصادی و مطالعات علمی و کاربردی و آسیب‌شناسی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران است. بر این اساس، حوزه تمحّص «نهاد وقف» انتخاب شده است که در پی طراحی نظری نهاد وقف با توجه به مقتضیات زمان و مکان، تحقیق درباره مسائل نوپیدای

وقف پول، سهام و مالکیت فکری، پاسخ‌گویی به شبهات مطرح در قلمرو این نهاد و حل چالش‌های مدیریتی نهاد وقف در نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران است.

پژوهش پیش‌رو با عنوان «فقه وقف و چالش‌های آن»، نوشته حجت‌الاسلام و المسلمین ناصر جهانیان، درباره راه‌کارهای اصلاح نهاد وقف از دید فقه وقف و مکتب اقتصادی اسلام است. وی در این اثر با نگاهی اقتصادی به مال و ثروت و تبیین انواع ثروت‌های سخت‌افزاری، نرم‌افزاری و مهارت‌افزاری، از یک‌سو، به تبیین دقیق وقف و تمایزهای آن از دیگر نهادهای خیرخواه پرداخته و از سوی دیگر چالش‌هایی که فقه مدون وقف با آن روبه‌رو است را بررسی و با پاسخ‌های اجتهادی به آنها کوشیده است الگوی مطلوب عملیاتی و واقع‌گرایانه نهاد وقف را ارائه کند.

نگاهی گذرا بر آثار و اراضی بی‌سند، نشان می‌دهد زمینه‌های مطالعاتی وی بخش وسیعی از مباحث روشنفکری و سیاسی مربوط به اقتصاد اسلامی، اقتصاد توسعه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت اقتصادی، اقتصاد وقف و فقه اقتصادی وقف را شامل می‌شود. عرصه‌های گوناگونی مانند دست‌کم شش مقاله علمی پژوهشی درباره اقتصاد وقف و فقه اقتصادی وقف (۱. بررسی مفهومی اقتصادی مالکیت وقف؛ ۲. مبانی، اهداف و جایگاه وقف در مکتب اقتصادی اسلام؛ ۳. جایگاه نهاد وقف در اقتصاد بخش سوم؛ ۴. تعریف الوقف و ثمراته: بحث مقارن؛ ۵. وقف و عرصه‌های اقتصادی نوپدید؛ ۶. چارچوب طراحی اقتصاد وقف)؛ دست‌کم سه کتاب درباره اقتصاد توسعه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت اقتصادی (۱. آسیب‌شناسی دینی توسعه اقتصادی؛ ۲. اهداف توسعه با نگرش سیستمی؛ ۳. اسلام و رشد عدالت‌محور) و مقاله‌های گوناگونی در این حوزه هر یک سهمی از دغدغه نویسنده را به خود معطوف داشته است؛ اما مطالعه درباره «فقه اقتصادی وقف و اقتصاد وقف» و «اقتصاد توسعه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت اقتصادی» نقاط ثقل تحقیقات وی را تشکیل می‌دهد. پژوهش پیش‌رو در ذیل شش فصل و در قالب سیزده گفتار به مباحثی مانند

«ماهیت وقف و مشروعیت آن»؛ «پشتتازی پیامبران و امامان در امر وقف»؛ «جایگاه وقف در مکتب اقتصادی اسلام»؛ «جایگاه وقف در فقه» با سه گفتار (۱) مالکیت در وقف؛ ۲. ارکان وقف؛ ۳. بهره‌برداری صحیح از وقف)؛ چالش‌های فقهی وقف با هفت گفتار (۱) ماهیت وقف و چالش‌های آن؛ ۲. شرایط انعقاد وقف و چالش‌های آن؛ ۳. شرایط واقف و چالش‌های آن؛ ۴. شرایط موقوفه و چالش‌های آن؛ ۵. شرایط موقوف‌علیهم و چالش‌های آن؛ ۶. شرایط متولی، ناظر و حساب‌رس و چالش‌های آن؛ ۷. شرایط مدیریت دولتی از حیث حمایت، نظارت و دخالت در وقف و چالش‌های آن)؛ و سرانجام، «الگوی مطلوب (فقهی - مکتبی) پیشنهادی برای اصلاح نهاد وقف» با سه گفتار (۱) اصول راهبردی فقه مدون وقف؛ ۲. الگوی مطلوب ارکان وقف؛ ۳. الگوی مطلوب مدیریت وقف) پرداخته است.

بر خود فرض می‌دانیم این مجلد محترم حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای ناصر جهانیان، عضو هیئت علمی گروه اقتصاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و نیز از نظارت علمی اعضای محترم شورای علمی گروه اقتصاد، به‌ویژه ارزیابان محترم این پژوهش آیت‌الله جناب آقای سیدمحمدعلی مدرس‌ی طباطبایی و حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر سیدعباس موسویان که در به‌ثمر رسیدن این تحقیق ما را یاری داده‌اند، کمال تشکر و قدردانی خود را ابراز کنیم.

در خاتمه امیدواریم خوانندگان فرهیخته این کتاب، با ارائه نظرات ارزنده خود، ضمن کمک به تکمیل این تحقیق ارزشمند، ما را در ارائه آثار برتر دیگر یاری فرمایند.

گروه اقتصاد

پژوهشکده نظام‌های اسلامی